

СЪЗДАВАНЕ И РАЗВИТИЕ НА КАТЕДРАТА ПО ИСТОРИЯ НА ВИЗАНТИЯ И БАЛКАНСКИТЕ НАРОДИ (1972--1986)

АНЕТА ИЛИЕВА

Преподаването и изследванията по история на Византия и на балканските народи в Софийския университет започват още от 20-те години на нашия век. Но едва с отделянето на специалността история като самостоятелен факултет през 1972 г. се създава и университетски Център по балканистика. Организационно дисциплината „История на Византия“ до есента на 1972 г. спада към Катедрата по история на България, а балканска история се преподава в Катедрата по нова и най-нова история, където през 1970 г. като асистент по тази дисциплина е назначен Милчо Лалков.

Образуването и постепенното укрепване на катедрата съвпада с процеса на организационното преустройство на българската историческа наука и на Института по балканистика¹. Важна роля за нейното създаване изиграва директорът на института акад. Николай Тодоров, който още от 1957 г.² чете в Университета лекционен курс по история на балканските народи. И по-нататък в своето развитие катедрата остава тясно свързана с Института за балканистика, чиито сътрудници участвуват в учебния процес по линия на интеграцията.

Организационният етап продължава до края на януари 1974 г., когато проф. Петър Тивчев е назначен за ръководител на катедрата. Проф. Тивчев чете лекции по история на Византия от 1965 г. и като уважаван специалист и дългогодишен преподавател съдействува за бързото укрепване на катедрата. На този пост той остава до смъртта си (17 юли 1981 г.).

Като щатни преподаватели в учебния процес първоначално участвуват акад. Димитър Ангелов и акад. Николай Тодоров. Акад. Ангелов е титуляр в дисциплината „История на Византия“ и чете лекционен курс през периода 1946--1983 г. Акад. Тодоров поема общия курс по нова и най-нова история на балканските народи. Бързо обаче се налага

практиката този курс да се чете от няколко преподаватели - акад. Николай Тодоров, ст.н.с. Симеон Дамянов (от Института за балканистика) и проф. Крумка Шарова (от Института за история).

Трайно като щатни преподаватели в катедрата остават проф. Петър Тивчев, проф. Бистра Цветкова, доц. Милчо Лалков, доц. Георги Бакалов и доц. Мария Тодорова. Проф. Тивчев чете лекции по византийска история пред студентите задочници, а от учебната 1983/1984 г. основният лекционен курс се поема от доц. Георги Бакалов. От следващата учебна година семинарните занятия се водят от ас. Анета Илиева.

Проф. Цветкова чете лекции по история на балканските народи през XV--XVIII в. Упражненията по балканска история първоначално се водят от доц. Лалков и доц. Тодорова, а през 1978--1984 г. от гл.ас. Иван Илчев, който отново поема част от тях през 1987 г. заедно с новия асистент в катедрата Иван Първев. Понастоящем гл.ас. Иван Илчев съвместно с доц. Ахмед Садулов чете лекции по нова и най-нова балканска история пред задочните студенти. От 1979 г. тази дисциплина в редовното обучение изцяло се води от доц. Милчо Лалков. През 1982 г. лекционният курс по история на балканските народи през османския период - 1453--1878 г., се поема от доц. Мария Тодорова.

За провеждането на някои спецкурсове още от самото начало са привлечени извънуниверситетски научни кадри (главно от Института за балканистика); тази практика до известна степен продължава и сега. Броят и характерът на спецкурсовете претърпяват редица изменения, свързани с усъвършенствуването на учебните програми. Към юли 1973 г. в катедрата се четат спецкурсове по византийско и османско изворознание и историография, по проблеми от историята на Византия и средновековните балкански държави, за османската феодална система на Балканите, за националноосвободителните движения, по проблемите от историята на Гърция, Румъния, Югославия или Турция в най-ново време, за работническото и социалистическото движение на Балканите. Към март 1987 г. специализиращите към катедрата студенти вече слушат следните спецкурсове: Изворознание за историята на балканските народи през средновековието (проф. Василка Търкова - Заимова, н.с. Христо Матанов), Проблеми от историята на Византия и балканските народи през средновековието (доц. Георги Бакалов), Извори за историята на балканските народи през XV--XIX в. (доц. Мария Тодорова), Основни аспекти на Източния въпрос (доц. Мария Тодорова и гл.ас. Иван Илчев), Източният въпрос и великите сили 1918--1923 г. (доц.г-р Ахмед Садулов), Балканските взаимоотношения през 1944--1948 г. (доц. Милчо Лалков), като свободно избираем и факултативен - Балканските взаимоотношения в края на XIX-началото на XX в. (гл.ас. Иван Илчев) и Великите сили на Балканите между двете световни войни (доц.г-р Ахмед Садулов).

Укрепването на катедрата е свързано с израстването на нейните млади преподаватели - М. Лалков, Г. Бакалов, М. Тодорова, Ив. Илчев

и с постепенното балансиране в застъпването на двете основни дисциплини (средновековна балканска, нова и най-нова балканска история). Чрез прехвърлянето на доц. Садулов от Великотърновския университет (1983 г.) и назначаването на двама нови асистенти този баланс до голяма степен вече е осъществен.

През 1973 г. е създаден студентски кръжок с две секции, които се ръководят от проф. Тивчев и доц. Лалков. Някои от студентските разработки са наградени на прегледи за ТНТМ и отпечатани в сб. „Студентски проучвания“. През есента на 1973 г. към катедрата е зачислен първият редовен аспирант - Йоанис Петру Теохаридис (от Кипър), който започва да работи върху проблемите на аграрния режим в Кипър през османския период.

Оживление настъпва след 1977 г., когато катедрата разполага с двама преподаватели, защитили кандидатски дисертации като нейни аспиранти (доц. Лалков, доц. Тодорова). Особено показателен е нарасналият брой на студентите, които желаят да специализират балканистика. Общо до 1987 г. в катедрата са защитили дипломни работи над 90 студенти. Активизира се дейността на кръжока. През периода 1980-1984 г. 12 ръководени от преподаватели на катедрата студентски разработки са наградени на различни прегледи за ТНТМ, а през 1983 г. кръжокът е отличен като най-добре представил се в тях сред останалите кръжоци в Историческия факултет. Увеличава се и количеството на учебната литература, издавана от катедрата за нуждите на учебния процес.

Показателен е и броят на аспирантите. От 1978 до 1987 г. към катедрата са защитили кандидатски дисертации 5 аспиранти на самостоятелна подготовка, сред които са доц. Георги Бакалов и гл.ас. Иван Илчев. За същия период са защитили трима редовни аспиранти (Йоанис Теохаридис, Лу Ван Тао, Георги Панайотов)*.

Научната продукция на преподавателите в катедрата е посветена на важни проблеми от историята на балканските страни през различните епохи и периоди: социално-икономически процеси, класови борби, съпротивителни и освободителни движения, политическа идеология, външнополитически взаимоотношения, дипломация. Членовете на катедрата активно участвуват в издаването на историческите извори, а двама щатни професори към нея отдават много сили и време за подготовката и написването на многотомната „История на България“.

Оживява се международното сътрудничество. Освен многобройните международни изяви на отделните преподаватели (включително участие в световни конгреси по византология, балканистика и исторически науки) катедреният колектив вече самостоятелно излиза като инициатор и организатор на различни форуми: през юни 1984 г. той

* На двама е предстояла защита през 1988г., а останалите трима са били в напреднал стадий на подготовка.

организира Първия българо-холандски колоквиум по проблемите на Източния въпрос, в който участвуват преподаватели от Софийския университет и Университета в Утрехт. Във връзка с 1300-годишнината от създаването на българската държава катедрата участвува най-активно в работата на конференцията с международно участие „България и Балканите 681-1981 г.“, а проф. Бистра Цветкова и доц. Милчо Лалков я представят на чествуванията в Хайбург. Активизира се сътрудничеството със Солунския университет: през декември 1985 г. е създадена Българо-гръцка комисия по проблемите на византийската и средновековната балканска история (IX--XIV в.), в която участвува доц. Георги Бакалов*.

От 1978 г. катедрата е оказала съдействие и е приела като гости повече от десет чуждестранни специалисти по византология и балканистика.

Безспорно за тези успехи допринасят всички членове на катедрата. Особени заслуги обаче за атмосферата на творческа активност имат нейните ръководители - покойните проф. Петър Тивчев и проф. Бистра Цветкова, а от 1982 г. насам доц. Милчо Лалков. Без истинския дух на академизъм, който те утвърдиха във взаимоотношенията, едва ли биха били възможни голяма част от научните постижения на катедреникът.

В областта на византийската история редица изследвания с приносен характер принадлежат на проф. Петър Тивчев, доц. Георги Бакалов и акад. Димитър Ангелов, който независимо от работата си по съвместителство оказва влияние за формирането на византинистите в катедрата и за развитието на университетската византология. Особено голямо значение за преподаването на византийската история в Университета има лекционният му курс в три части, който представлява самостоятелно научно изследване и през 70-те години е отново преработен и преиздаден. За нуждите на семинарните занятия четвърто разширено издание претърпя и съставеният от него съвместно с проф. Петър Тивчев сборник с подбрани извори за историята на Византия (1974 г.).

Проф. Петър Тивчев възглавява катедрата като изграден научен работник. Той продължава да развива основните насоки в своята изследователска дейност. В продължение на дълги години чете спецкурс по византийско изворознание и интересът към тези проучвания го довежда до издаването на нови, важни за средновековната история извори. Най-големият му принос в областта на изворознанието са изданията на двата най-значителни извора за средновековната история на Кипър през XII-XV в. - хрониките на Леонтий Махера и неговия продължител Георги Бустрон³.

* Предстояло е провеждането на българо-гръцки симпозиум в София с тематика из областта на културните процеси, организиран от българска страна (април 1988 г.)

Интересът към историята на Кипър, особено през периода на латинското господство, присъствува трайно в научното творчество на проф. Петър Тивчев. В тази област той се изявява като специалист от висока класа. Чрез привличането на значителен изворов материал проф. Тивчев осветлява социално-икономическите отношения, политическата история и международните връзки на Кипърското кралство. Като закономерен резултат от тези дългогодишни проучвания той замисля обобщаващо монографично изследване върху средновековната кипърска история в две части: историческо изложение и резюмирано издание на основните извори. За съжаление авторът успява да подготви само първата част, където за първи път в научно обръщение са въведени данни за правното положение на пълноправното в етническо отношение кипърско население.

Проф. Петър Тивчев е много добър познавач на византийския период. Именно в неговите проучвания българо-византийските отношения по време на господството на империята в българските земи намират естествената си общоисторическа среда. Сложните перипетии на тези отношения стоят в центъра на вниманието му и при провеждането на лекционния курс по история на Византия. В научноизследователски план те са цялостно разгледани в т. III от академичната „История на България“, където проф. Тивчев е автор на голяма част от изложението за византийското владичество и редактор на целия том.

Тази многостранна научноизследователска дейност отпраща място на проф. Петър Тивчев в редколегията на „Исторически преглед“, „Годишник на СУ - ИФ“, „Военноисторически сборник“, „Византинобългарика“. В продължение на повече от година той е и заместник-декан на Историческия факултет (1976--1977 г.). Под негово ръководство израства като специалист доц. Георги Бакалов, който продължава делото му в областта на византологията и средновековната българска история.

Доц. Бакалов е вече автор на повече от 35 студии и статии и на една монография. Основната насока в неговата научноизследователска работа още от 1973 г. е проучването на средновековните балкански институции, на влиянията между тях и на връзката им с византийската държавноправна структура. За първи път в историографията той изследва паралелно развитието и особеностите на владетелската титулатура в балканските държави през средновековието. В контекста на балканските взаимоотношения е подчертана ролята на българската традиция като най-пълно разработена в духа на византийската и като фактор за въздействие върху останалите балкански страни. Владетелската титулатура на средновековна България и византийското влияние върху нея намират цялостно осветление в кандидатската дисертация на доц. Бакалов (защитена през 1981 г.), в поредица от статии и в обобщаващото монографично изследване „Средновековният български владетел (титулатура и инсигнии)“ (1985 г.).

Трайното присъствие на римската традиция в ранновизантийските институции, както и подготовката на лекциите върху ранновизантийския период поставят пред доц. Бакалов още един недостатъчно проучен, но значителен проблем - за прехода от античността към средновековието в областта на държавноправната идеология и практика. Той доказва, че византизацията на Източната римска империя (за отделни институции този процес продължава чак до края на IX - началото на X в.) става за сметка на отдалечаване от духа на римската държавност и възприемането на редица източни, предимно елинистически елементи. Средновековният модел на византийското държавно управление се оформя в края на X--XI в.⁴

Приемствеността в институциите стои в центъра на вниманието на проф. г-р Бистра Цветкова, виден изследовател на османския период от историята на балканските народи. Тази голяма тема е свързана с всички останали проблеми, които са обект на изследователската ѝ дейност.

Проф. Цветкова проявява особен афинитет към издирването и издаването на извори за българската и балканската история. Ползотворен в това отношение е периодът на преподавателската ѝ работа в Университета на Марсилия в Екс ан Прованс, където тя е избрана за извънреден професор през 1974--1976 г. Тази работа подпомага осъществяването на първото цялостно научно издание на френската пътеписна литература за Балканите, замислено като поредица за периода от XV в. до 1878 г.⁵

Специално внимание проф. Цветкова обръща на състоянието на изворовата база по конкретни проблеми от съществено значение за прехода към новата обществено-икономическа система, като напр. методите на османското проникване в Югоизточна Европа през XIV--XV в. Крайните резултати от проучването на този проблем са обобщени във второто издание на монографията „Паметната битка на народите“ (1979 г.), удостоена с Димитровска награда. В нея проф. Цветкова прави първата по рода си оценка и проблемна класификация на книжнината по въпросите, свързани с османското завоевание, отношението на балканските народи към него и позицията на Европа. За пръв път авторката успява убедително и документирано да разкрие поведението на различните класи и прослойки в балканските страни спрямо турците, за да обясни тяхното настаняване на Европейския континент⁶.

Проф. Бистра Цветкова продължава разработването и на една друга централна тема в научното си творчество: развитието на различните османски институции. Многобройните изследвания в тази област ѝ отреждат място сред най-добрите познавачи на османския феодализъм.

Своеобразни етапи обобщения в подготвяните от проф. Цветкова монографии „Османски институции на Балканите XV--XVIII в.“ и „Османски режим на Балканите XV--XVIII в.“ са работата ѝ като автор и редактор в т. IV от многотомната „История на България“ (1983 г.)

и особено известната ѝ монография „Les institutions ottomans en Europe“ (Wiesbaden, 1978 г.). Чрез нея за първи път се разкрива подробно и все-странино въздействието на османските институции върху съдбата на подчинените народи. Доказва се, че завоевателите усвояват редица учреждения и методи на управление от средновековните балкански държави.

Наред със значителната научноизследователска дейност проф. Цветкова развива и активна научноорганизационна и пропагандаторска работа у нас и в чужбина. Като знак за високо международно признание на нейното дело през 1981 г. Университетът в Страсбург я избира за доктор хонорис кауза.

За кратък срок като специалист в областта на османистиката се оформя доц. Мария Тодорова. Тя продължава започнатото издирване, публикуване и изследване на извори за балканската история през османския период. Важно значение за провеждането на обучението по тази дисциплина в Историческия факултет има подготвената от нея хистоматия с подбрани извори (т. I, 1977 г.).

Научноизследователските търсения на доц. Тодорова се групират около няколко теми. Една значителна част от проучванията ѝ са посветени на реформите в Османската империя през първата половина на XIX в. и политиката на великите сили. Това е и темата на нейната кандидатска дисертация, защитена през 1977 г.⁷ Доц. Тодорова отделя особено внимание на теоретичното изясняване на проблема „реформи/европеизация“ и чрез използването на модерни методи търси в него нови, неизследвани аспекти.

Другата голяма тема на научноизследователската работа на доц. Тодорова са демографските проучвания. Интерес представляват нейните доклади и статии, посветени на организацията на домакинството и бюджета на българина, а и като цяло на Балканите. Доц. Тодорова се изяснява успешно в тази област и на редица международни форуми. На Четвъртия международен конгрес по социално-икономическа история на Османската империя (август 1986 г.) тя изнася пленарен доклад на тема „Историческа демография на Османската империя“.

В областта на новата и най-новата история на Балканите работят доц. М. Лалков и гл. ас. Ив. Илчев. Доц. Лалков има сериозни научни постижения по различни проблеми от балканската история през XIX XX в. Но централно място в неговата научноизследователска работа заемат две теми: австро-унгарската политика на Балканите по време на Първата световна война и балканските взаимоотношения през 40-те години на XX в.

С успешното разработване на кандидатската си дисертация доц. Лалков разобличава извращенията в западната и в част от югославската историография. Използвайки документален материал, периодика и научна литература, той проследява първите стопански контакти между България и Югославия след Втората световна война. Представени

са основните тенденции, характеристики и прояви на българо-югославското културно сближаване, като се обръща внимание на политическата и идейната основа на разностранните контакти в областта на културния обмен.

Развитието на страните с народна демокрация в годините след войната е предмет и на по-нататъшните проучвания на доц. Лалков. Той разширява хронологическия и териториалния обхват на тези изследвания, като разработва проблемите относно балканската политика на ФРГ след Втората световна война.

Австро-унгарската тема също е обект на постоянен дълггодишен интерес. Събраните материали в австрийските и други западни архиви позволяват на доц. Лалков да разработи монографично цялостна концепция за балканската политика на Австро-Унгария в годините на Първата световна война⁸. Изключително широката изворова база (използуван е и периодичният печат, мемоари, дипломатическа кореспонденция) предоставя възможност да се ревизират някои стари постановки, напр. за ролята на монархическия институт при определяне на външната политика на съответните държави. Успешно се разграничават мотивите на австрийската и германската дипломация.

Доц. М. Лалков разработва и проблемите на националноосвободителното движение на Балканите през XIX в. Той е автор на първото у нас цялостно изследване на този въпрос⁹.

Наред с тази всестранна научноизследователска дейност (досега доц. М. Лалков е автор на над 60 солидни проучвания - монографии, студии и статии) сегашният ръководител на катедрата развива и активна преподавателска, организационна и международна дейност. На високо научно равнище той продължава традициите на сборниците с подбрани извори за историята на Балканите чрез съставянето на тома, посветен на периода 1878--1918 г. Доц. Лалков е зам.-декан, работил е като зам.-директор на Българския културен център във Виена, чел е лекции в редица западногермански университети.

Съществено значение за развитието на гл. ас. Ив. Илчев като специалист по балканска история имат дългосрочните му командировки във Франция (1982 г.) и САЩ (1984--1986 г.). През 1984/85 г. той води лекционен курс по история на Българи пред аспиранти в Университета в гр. Калъмбъс (щата Охайо), а през следващата учебна година чете лекции по история на балканските народи в Мерилендския университет във Вашингтон. Досега гл. ас. Ив. Илчев е автор на около 30 студии и статии. Главен тематичен център на неговото научно творчество са балканските проблеми по време на войните и началото на XX в. През 1982 г. той защитава кандидатска дисертация на тема „България в балканската политика на Великобритания през Първата световна война“. Авторът опровергава традиционната теза за предопределеността в обвързването на България с Централните сили. Показвайки мястото на Великобритания в балканските събития, той прокарва

становището, че българското участие на страната на противниците на Антантата носи бележите на изчакването, лабиринето и внимателното наблюдение на позициите по фронтовете.

Като подтема на обширната проблематика около войните гл. ас. Ив. Илчев проучва и един незасегнат досега в книжнината феномен - българската външнополитическа пропаганда на фона на пропагандата на съседните балкански държави в годините на Първата световна война и по време на подписването на мирните договори 1918--1920 г. Главната цел на автора е да разкрие опитите на балканските държави да въздействуват на европейското обществено мнение в защита на своите национални искания. И той остава верен на дейността на всички преподаватели от катедрата по обнародването на извори за балканската история. Освен бележките и съставителството на книгата за пътуванията на Джорджин и Агелин Ърби из славянските провинции на Европейска Турция (изд. 1983 г.) гл. ас. Ив. Илчев подготвя за печат и обемист том със спомени на Николай П. Игнатиев.

В областта на най-новата балканска история от 1983 г. в катедрата работи доц. А. Садулов. Основната тема на неговите проучвания са френско-турските взаимоотношения в края и непосредствено след Първата световна война (1918--1923 г.). Той успешно защитава докторска дисертация на тази тема в Сорбоната (1980 г.). Понастоящем доц. Садулов работи над монография по същите проблеми, но вече в един значително по-продължителен период - взаимоотношенията между Франция и Турция през 1925--1939 г.

Както се вижда от направения преглед, дейността на катедрата по история на Византия и балкански народи въпреки краткия период на развитие е богата откъм разнообразни прояви. Тя определено допринася за укрепването на Историческия факултет и за успехите на университетската историческа наука. Красноречиво доказателство за нейните заслуги са не само различните награди и отличия на отделните и членове, тяхното международно признание, но и популярността и високата оценка сред студентите историци.

Б Е Л Е Ж К И

- ¹ Поплъкко, Д.Ф., И.А. Калужская, К.И. Логачев, И.Л. Фадеева. Обизучении балканистики в балканских странах. - В: Славяноведение и балканистика за рубежом. М., 1980, 73-74.
- ² Димитров, С. Академик Николай Тодоров. - В: Изследвания в чест на акад. Н. Тодоров, С., 1983, с.7.
- ³ Мехера Лесонтиу. Кипърска хроника. С., 1974., П. Тивчев - Увод, превод от гръцки, подбор и бележки с прегл. Второ подготвено издание с авторизиран превод и значително разширено (1979 г.) „Кипърска хроника на Георги Бустрон“. Увод, превод и бележки. П. Тивчев. - Год. СУ. Истор. фак., 72, 1978, 121-184.
- ⁴ Провиденциализмът в държавната идеология на Византийската империя. - В: Изследвания в чест на акад. Д. Ангелов. По случай 70-годишнината от рождението му (под печат).
- ⁵ Френски пътеписи за Балканите. Т. 1 (XV-XVIII в.). С., 1975; т.2 (XIX в.). С., 1981.

- ⁶ Н и к о л о в, Й. Проф. д-р Бистра Цветкова - учен и общественник (По случай 60 г. от рождението ѝ). - ИПр., 1986, №12, с.64.
- ⁷ Реформите на Османската империя и политиката на Англия и Русия през 30-те - 50-те години на XIX в.; преработена като монография под заглавие „Англия, Русия и Танзиматът“ (С., 1980).
- ⁸ Балканската политика на Австро-Унгария 1914-1917 г. С., 1983.
- ⁹ Балканското националноосвободително движение през XIX в. (1804-1878). С., 1982.